

STEFAN HEDLUND:

En ödesstund för Europa

Den svenska massmediebilden av utvecklingen i Öst börjar nu anta så absurda former att de som följer utvecklingen närmast börjar känna vanmakt inför den kommande katastrofen. Att problemen kanske löser sig själva måste avfärdas som farlig mytbildning.

Det vi nu bevittnar är första stegen på väg mot ett nytt Europa, präglad av en skarp gräns mellan Öst och Väst.

Stefan Hedlund är professor i öststatsforskning vid Institutionen för östeuropastudier vid Uppsala Universitet.

På sensommaren 1991 inträffade i Europa två händelser av stor betydelse. I Sverige förrättades val till riksdagen, och i Sovjetunionen gjordes ett misslyckat försök till statskupp. Bägge dessa händelser kan sägas ha representerat försök att åstadkomma "systemsifte". Bägge rönt också stor uppmärksamhet i svenska massmedia.

Trist nog för Sveriges del kom den sovjetiska statskuppen att sammanfalla med den svenska valrörelsen, som därmed tvangs till en hel dags uppehåll, men det är en annan historia. Det intressanta ligger snarare i massmediabevakningen av dessa två händelser. I både Stockholm och Moskva utbröt nämligen politisk kris, med stor osäkerhet om möjligheterna att bilda en ny regering.

I det förra fallet var svenska massmedia starkt kritiska. En lång rad möjligheter till haveri presenterades i detalj, och den tilltänkte regeringsbildaren Carl Bildt ansågs av vänner såväl som fiender ha gett sig in på ett omöjligt uppdrag. Om någon ny regering överhuvud taget var möjlig att bilda, skulle den inte komma att bli långlivad. Dessutom skulle den tvingas stödja sig på suspekta krafter, vilka ansågs hota demokratin.

I det senare fallet var massmediebilden rakt motsatt. En rad segrar togs ut i förskott, och den tilltänkte regeringsbildaren/statschefen Michail Gorbatjov hölls fram som en räddande kraft. Något ingående studium av alla de möjligheter till haveri som tornade upp sig förekom knappast. Trots att Gorbatjov själv hade utnämnt samtliga kuppmaakare, var det folkhjälten Boris Jeltsin som påstods hota demokratin.

Det ligger en hel del i denna kontrast.

Att Carl Bildt utsätts för ingående granskning, och att olika möjligheter till haveri ges ingående belysning, är nödvändiga förutsättningar för en fungerande demokrati. Den stora frågan är varför samma principer inte tillämpades på Michail Gorbatsjov, vars uppdrag nu måste sägas ha slutat i totalt sammanbrott. Trots att svenska massmedia upprepade

Ryska media engagerar sig — liksom tidigare de serbiska — allt hårdare för de egna minoriteternas ställning i "främmande" republiker.

gånger förutskickade undertecknande av ett nytt "unionsavtal", eller bildande av ett slags "öst-EG", måste vi nu konstatera att det härav inte bidde ens en tumme.

Varur springer denna så långt drivna vilja att för Gorbatsjovs del tolka allt till det bästa tänkbara? Fenomenet som sådant har förvisso varit genomgående under hela den period av "perestrojka" som lett till unionens undergång, men efter den misslyckade kuppen började välviljan ta sig något absurda uttryck. Förkärleken för det gamla systemet och dess företrädare riskerar nu att få direkt allvarliga konsekvenser.

En illegitim stat

Den gamla Sovjetunionen upplöstes formellt klockan 13:05, måndagen den 5 september, och finns inte mer. I dess ställe fanns en temporär "Union av suveräna stater" (USS?), vars legitimitet inte kunde erkännas. Folkkräften kräver att det finns ett folk, ett territorium och en regering

som har kontroll över detta territorium. Inga av dessa villkor uppfylldes av "USS", som därmed formellt sett måste betraktas som en illegitim "stat". Icke desto mindre fortsatte svenska massmedia att tala om Gorbatsjov som president (över vad?) och om "Sovjetunionen" (som inte längre fanns). Om det här hade rört sig om en avlägsen bananrepublik hade detta inte varit stor sak att orda om, men tyvärr förhåller det sig inte så.

I ruinerna efter den f d Sovjetunionen finns närmare 300 miljoner människor, fördelade på hundratals olika nationaliteter, av vilka många tycker allt sämre om varandra, i varierande mönster och varierande intensitet. Runt 60 miljoner bor i "fel" republik. Många är redan på flykt. Dessa människor skådar nu in i en framtid som präglas av hunger och köld, av miljöförstöring och epidemier, samt av ett accelererande etniskt våld. Till yttermera visso gäller det här inte bara *kommande* vinter, utan en *rad* kommande vintrar.

Det krävs ett betydande mått av naivitet — eller verklighetsförfalskning — för att tro att denna utveckling inte skall komma att påverka även oss. Icke desto mindre märks hos vissa journalister en betydande beredvillighet att blåsa faran över, att skriva långt och mycket om hur olika katastrofsignaler överdrivs.

Inför den gångna vintern kom ett antal rapporter om förestående hunger och köld, kanske även betydande flyktingströmmar. Detta var den första vintern efter Sovjetunionens sammanbrott som fungerande stat, och den blev på många håll mycket svår. Snarare än att ta detta som utgångspunkt för att söka bedöma vad som skulle hända under kommande

vintrar, ägnar sig dock vissa journalister åt varianter på "pojken och vargen". Det blev ingen våldsam katastrof. Vargen kom inte. Alltså var rapporterna överdrivna. Alltså kan vi lugnt ignorera förnyade rapporter om hotande kriser.

Ett nytt Europa

Detta är en farlig utveckling, ty det vi nu bevittnar är bara de allra första stegen på väg mot ett nytt Europa, präglad av en skarp gräns mellan Öst och Väst. På ena sidan denna gräns finns de rika stater som nu ångrar sina tidigare stolta deklamationer om mänskliga rättigheter, och sina tidigare krav på att öststatsmedborgarna fritt skulle få resa ut. På gränsens andra — östra — sida finner vi en växande bitterhet gentemot de rika länder som inte vill hjälpa till.

Egentligen *borde* man inte behöva understryka att detta är en farlig utveckling, men samma sak kunde ha sagts om alla de varningar som förra året utfärdades beträffande en kommande kris i Jugoslavien. Om västvärldens behandling av den jugoslaviska krisen är representativ för graden av insikt och kunskap om verkligheten i övriga delar av det havererade "östblocket" finns all anledning att frukta för framtiden.

Trots att initierade bedömare — däribland ett flertal mycket kompetenta utrikeskorrespondenter — under hela våren envist talade om att Jugoslavien skulle komma att störtas in i ett blodigt inbördeskrig, att de etniska motsättningarna var så allvarliga att någon sammanhållen stat inte längre var möjlig att upprätthålla utan betydande våld, fortsatte politiker och journalister på hemmaplan att insistera på just behovet av sammanhållning.

Logiken var mycket enkel. Om Slovenien tilläts att utträda kommer det att bli inbördeskrig i Kroatien. Alltså måste federationen hållas samman. Denna logik uttalades i både Bryssel och Stockholm, trots intensiva varningar från de bedömare som på plats kunde se det falska i denna förenklade logik.

Det budskap som härigenom förmedlades till den federala armén var tyvärr mycket tydligt. Generalerna *visste* att federationen inte kunde hållas samman utan våld, och de utgick självfallet från att EG:s utrikesministrar var lika klarsynta. Därför torde de ha sett med stor skepsis på alla fördömanden av det våld som i logikens namn var nödvändigt för att leva upp till EG:s krav på sammanhållning. Först när det sedan länge är för sent att få till stånd en fredlig avveckling inser man i Bryssel, i mitten av oktober, att sex oberoende sydslaviska stater måste efterträda Jugoslavien.

Risk för väpnade konflikter

Det är nu hög tid att faktiskt söka *lära* något av den jugoslaviska tragedin, om inte annat så för att förhindra en upprepning i verkligt stor skala. I den f d Sovjetunionen talar nu allt fler bedömare om risker för att även de skall kastas in i en "jugoslavisk" händelseutveckling. Att konsekvenserna i så fall skulle komma att bli synnerligen omfattande torde vara uppenbart. Följande tre konkreta exempel får tjäna som illustration till vad som faktiskt *kan* komma att ske.

Till att börja med finns en risk för väpnad konflikt mellan Ryssland och Ukraina. Detta skulle i så fall bli första gången någonsin två kärnvapenbestyckade grannländer råkar i krig. Problemet ligger

än en gång i bristande politisk analys. Liksom i Stockholm och Bryssel, vägrade man i Moskva in i det sista att *tro* på ukrainska politikernas öppett förklarade avsikter att skapa en egen oberoende stat. Samtidigt är man i Kiev mycket fast beslutet om att ta full kontroll över både den egna ekonomin och över de stridskrafter som finns på ukrainskt territorium.

Det är nu dags för Moskva att faktiskt *inse* vad som är på väg att ske, och allvarliga konfrontationer kan då knappast uteslutas. I samband med den självständighetsförklaring Ukraina utfärdade efter den misslyckade statskuppen förklarade den ryske presidenten Boris Jeltsin att dagens republikgränser kan bevaras endast under förutsättning av en i någon form bevarad union mellan dessa republiker. I annat fall anser sig Ryssland skyldigt att på något vis garantera säkerheten för de runt 25 miljoner ryssar som bor utanför den egna republiken.

Efter det slaviska statsförbund som nyligen bildades i Minsk, tycks spänningen mellan de slaviska republikernas presidenter ha minskat, men detta säger föga om hur ryska chauvinistiska krafter kommer att ställa sig. Den blodiga konflikten mellan serber och kroater avtecknar sig i detta perspektiv som en kuslig generalrepetition inför kommande ryska territoriella krav på delar av Ukraina. Ryska media engagerar sig — liksom tidigare de serbiska — allt hårdare för de egna minoriteternas ställning i "främmande" republiker.

Ett annat kusligt scenario kan vi se i sovjetiska Centralasien, där många fruktar att nya politiska ledare för dessa turk-muslimska republiker skall orientera sig i

riktning mot den muslimska världen. I synnerhet oroar sig regionens demokratiska krafter för att muslimska fundamentalister skall lyckas upprätta islamska stater. Om detta leder till att Kazachstans kärnvapen och kärntekniker kommer i händerna på Saddam Hussein torde Ragnarök vara nära.

En tredje variant av skräckscenario hänför sig till risken för en *riktig* militärkupp, en kupp ledd av hårda yrkesmilitärer snarare än försupna kommunistbossar. Anledningar för sovjetisk militär att vara missnöjd finns det gott om. Bland annat påstås 170 000 officersfamiljer sakna tak över huvudet. Sovjetarméns elit bor i plåtskjul, rivningskaseraner och tältläger i gyttejält. Lägg till detta förödmjukelsen av att ha fått lämna Östeuropa med svansen mellan benen, och av att tvingas bevittna hur den egna ekonomin faller samman, hur rekryter ostraffat kan desertera *en masse*, samt hur allehanda oppositionsgrupper fritt kan smäda både militären och det gamla system man lärt sig att försvara.

I samtliga dessa fall finns i skyn mycket oroande tecken. För det första kan nämnas att den ukrainske försvarsministern säger sig ha tagit befäl över samtliga "sovjetiska" stridskrafter i Ukraina, inklusive svartahavsflottan. För det andra kan noteras att den iranska regeringen i samband med förhandlingarna om en "sovjetisk" ekonomisk union ställt i utsikt betydande bistånd till de muslimska sovjetrepubliker som bryter sig loss från Moskva, och för det tredje finns efter kuppen uttalade löften om en accelererad hemtagning av sovjetisk militär trupp från såväl Baltikum som det gamla DDR.

Det ligger förvisso nära till hands att

från trygg svensk horisont avfärda varningar av detta slag som vildsinta spekulationer, men den som väljer denna enkla utväg måste inse att han eller hon ikläder sig ett mycket stort ansvar. Även om sannolikheten är låg, är nämligen det möjliga utfallets omfattning så skrämmande att situationen måste betraktas med största allvar.

Brist på insikt

Mot den östeuropeiska verklighetens allt mörkare bakgrund börjar västvärldens brist på insikt anta ett närmast surrealistiskt intryck. Massmedia har så länge varit så ensidigt fixerade vid dagsaktuella cirkuskonster från herrarna i Kreml att det stora perspektivet helt tappats bort, och ansvariga politiker har uppenbarligen varken velat eller förmått söka egen information.

Att man i det fjärran USA, som inte längre upplever något hot från Moskva, kan kosta på sig ett betydande ointresse är en sak. Att Sverige, som befinner sig långt inne i katastrofens slagskugga, anser sig ha råd med samma loja passivitet är emellertid betydligt mera obegripligt. Bestickande nog börjar nu denna förundran delas även av personer utanför de professionella östeuropaspecialisternas trånga krets.

I Riksradios program "Godmorgon världen" intervjuades i början av oktober ABB:s Percy Barnevik. Intervjun skedde med anledning av att Barnevik blivit promoverad till hedersdoktor i Göteborg, och den ägnades viktiga ting. Mot bakgrund av de mycket omfattande satsningar ABB under senare år gjort i östra Europa var temat kanske på förhand

givet. Icke desto mindre torde innehållet för många ha varit skakande.

Barnevik menar att Europa nu står inför en ödesstund, att utvecklingen i östra Europa har skapat enastående möjligheter att uppnå en verklig nedrustning, men att denna utveckling samtidigt också hyser så mörka orosmoln att den goda utvecklingen snabbt kan förbytas i stor katastrof. Kraftfulla åtgärder borde redan ha satts in. Icke desto mindre tvingas vi konstatera att i stort sett *ingenting* görs.

Av de 300 miljoner som anslogs för miljöhjälpen åt Polen har mer pengar spenderats på "delegations- och PR-resor österut" än på miljöförbättrande investeringar.

Man får lätt ett intryck av att befinna sig i balsalen på Titanic, strax innan katastrofen. Medan fartygsorkestern spelar och passagerarna glammar är den f.d. Sovjetunionen på väg att gå under i en spektakulär ekonomisk och ekologisk katastrof. Det nyligen timade valet i Polen antyder dessutom att kanske även de länder där ett konstruktivt reformarbete faktiskt har inletts kan vara på väg mot kaos och oreda. Till allt detta är vi passiva åskådare, på första parkett.

Barnevik talar främst om de problem som är på väg att uppstå i någorlunda fungerande länder som exempelvis Polen. Han varnar för ett gryende missnöje bland de arbetare som inte anser sig ha tid att vänta 20 år på att nå upp till det välstånd man — som anställd i samma företag — kan få några fattiga mil västerut. Här jäser degen till ett framtida Europa ingen vill se. Om man härtill lägger de

risker för mera spektakulära händelseförlopp jag ovan pekat på, måste slutsatsen bli att det nu är hög tid att verkligen ta Östeuropas kris på fullaste allvar.

PR-resor i stället för miljöhjälp

Den ynka miljard som av den förra svenska regeringen avsattes för ett treårigt stöd åt Östeuropa var knappast avsedd som annat än politiskt glitter, och har knappast heller fått några reella effekter värda att omnämnas. Inte ens rent egoistiska motiv tycks ha spelat roll. Att den svenska miljön skulle förbättras av investeringar i Polen har spelat lika liten roll som att dylika satsningar skulle generera många välbehövliga svenska arbetstillfällen. (En satsning på i storleksordningen 15 miljarder skulle enligt Barnevik generera omkring 50 000 nya svenska jobb per år.)

De små medel som faktiskt avsatts har dessutom i stor utsträckning förlösats. Barnevik antyder att man av de 300 miljoner som anslogs för miljöhjälp åt Polen har lyckats spendera mer pengar på "delegations- och PR-resor österut" än på miljöförbättrande investeringar. Detta måste uppfattas som en skandal av så betydande proportioner, att dess konsekvenser helt enkelt *måste* bli att de som hittills har misshållat med pengarna till Öst — i första hand statliga BITS — omgående måtte ges andra arbetsuppgifter.

Beträffande framtiden är Barnevik öppet pessimistisk. Han misstänker att ansvariga politiker kommer att vägra agera innan krisen har nått sin botten, att det innan situationens verkliga allvar sjunker in måste till 50 000 tältande ryssar kring

Stockholm. Efter att själv under en rad år ha sökt varna för just denna utveckling är jag böjd att dela hans pessimism.

Vänsterns vägran

När det gäller frågor om socialism i allmänhet och Östeuropa i synnerhet är det svenska samhället i sin helhet så genomsvyrat av blockeringar och vanföreställningar att seriös opinionsbildning under många år ännu kommer att kämpa i allvarlig motvind. Då tiden snabbt rinner undan, och allt fler problem är på väg att anta direkt olösliga proportioner, är detta mycket allvarligt.

Som ett särskilt stort hinder framstår den svenska "vänsterns" totala vägran att göra upp med tidigare ståndpunkter och värderingar. Allvaret ligger härvidlag inte så mycket i någon dimension av brott och straff, som i att värdefullt utrymme i samhällsdebatten blockeras av ett ständigt ältande av vissa högljudda personers personliga problem och antipatier.

Under den pågående debatten om "vänsterns skuld" har tidningarnas kultursidor fyllts av oräkneliga utbrott från diverse "intellektuella", som med indignerade brösttoner basunerat ut att endast "vänstern" står för solidaritet och mänskliga värderingar. Värdet av denna indignation bör dock ses mot bakgrund av samma vänsters totala brist på intresse för vad som händer i östra Europa.

Vad gör freds- och miljörörelserna?

Det råder nu fullt inbördeskrig i Jugoslavien. Människor slaktas med samma brutalitet som tidigare i Vietnam och Nicaragua. Ändå nås vi från freds rörelsen av en

öronbedövande tystnad. Var är apellerna? De stora massmötena? Kraven på omedelbara sanktioner och fördömanden? Är det kanske så, att man har svårt att få ordning på slagorden? Har man kanske svårt att reda ut vilken gerillarörelse det egentligen är som står på det omhuldade "folkets" sida?

Samma resonemang kan föras beträffande den "solidaritet" med världens fattiga och förtryckta massor som vänstern anser vara sitt monopol. I Albanien står de arbetande massorna på gränsen till svält, men från den solidariska vänstern hörs inga propåer om dagsverken och insamlingar. Är det kanske så, att en fattigdom och misär som orsakats av kommunistiskt förtryck inte är lika mycket värd?

Samtidigt som stora delar av östra Europa är på väg att förgås i ett ekologiskt ragnarök, sitter den miljömedvetna svenska vänstern på Sveriges västkust och kramar träd. Miljöproblem är ju konsekvenser av ett kapitalistiskt produktionsätt, och kan därmed logiskt sett inte ha uppkommit i de socialistiska staterna.

I den f d Sovjetunionen drivs för närvarande 17 instabila grafitmodererade reaktorer av Tjornobyl-typ. Två finns i litauiska Ignalina. Fyra finns i S:t Petersburg. Under den kommande vinterns energikris kommer de att drivas på farligt höga effektnivåer. De utgör dödliga hot mot Sverige. Ändå är det svenska kärnkraftverk som upprör den svenska vänstern. Etc. Etc.

Den som orkar ta sig igenom senare månaders debattinlägg från den svenska "kulturvänstern" kan knappast undgå att slås av att dess omhuldade "solidaritet" nu är på väg att urarta till ett slag ideologisk inkontinens. I alla upptänkliga rikt-

ningar pyser och skvätter det av invektiv, floskler, tomma paroller och obsolet tankegods från fornstora dar. Snarare än att diskutera den omgivande verkligheten, ägnar man sig åt att förfölja personer som Kay Glans, Per T Ohlsson och Anders Åslund.

Under i övrigt normala omständigheter skulle detta kunnat avfärdas som real-socialistiskt strunt, men världen är inte längre i övrigt normal. Genom att låta floskeltugg och personangrepp ersätta

Är kanske fattigdom och misär som orsakats av kommunistiskt förtryck inte lika mycket värd?

seriös analys och diskussion ikläder sig kultursidornas redaktörer ett stort ansvar för opinionsbildningens snedvridning, ett ansvar man verkligen bör besinna.

Hjälp till Östeuropa

En särskilt infekterad del av diskussionen om hjälp till Östeuropa är den som av synnerligen olyckliga skäl kommit att föras i termer av att man "tar" pengar från de allra fattigaste länderna. Debattens ursprung ligger i att den socialdemokratiska regeringen i ett ögonblick av panik "lånade" bistandsmedel för sitt östeuropaprogram. Härav följde en tämligen sjuk debatt, där det traditionella biståndets försvarare vägrar inse att u-länder faktiskt kan förekomma även i Europa. I princip bör självfallet hjälp till Östeuropa och bistånd till tredje världen behandlas som separata problem, med separata finansieringskällor, men det finns ett väsentligt undantag.

Undantaget rör Albanien, den f d kommunistiska diktatur som mitt i Europa har lyckats inplantera en oas av djupast tänkbara armod. Albanien tillhör i dag världens 20–30 allra fattigaste länder. Levnadsstandarden ligger i nivå med Lesotho eller Sri Lanka. Människor går hungriga. Sjukvården är i kris. Den spirande demokratin är hotad. Om landet legat utanför Europa, skulle frågan om svenskt bistånd knappast varit kontroversiell. För Sveriges nya regering framstår det som väsentligt att bryta detta tabu. Albanien *måste* kunna beviljas svenskt bistånd, *trots* att man befinner sig i Europa. Ett svenskt barnsjukhus vore en lämplig början.

Bortsett från traditionellt bistånd till Albanien, och från katastrofbistånd till resterna av den f d Sovjetunionen, ställer dock den övriga hjälpen till Östeuropa helt nya krav. Det rör sig nu om att stödja framväxten av marknader, om att lära ut såväl kapitalismens grundvalar som principer för att motverka dess värsta avarter. Det rör sig också om betydande insatser för att blockera åtminstone de värsta av de ekologiska förstörelseprocesser som nu är på väg att anta svindlande omfattning; i synnerhet gäller det här att rädda Östersjön.

Mer än något annat gäller det dock mycket pengar. Varje försök att i tid ta itu med de massiva problem som är på väg

att dela Europa i två oförenliga halvor kommer oundgängligen att kräva stora uppoffringar av de rika ländernas befolkningar. Så länge den allmänna opinionen i dessa länder förblir i lycklig okunnighet om problemens verkliga allvar, kommer det knappast att vara möjligt för demokratiskt valda regeringar att motivera och försvara dylika uppoffringar. Härefter ligger den verkligt stora källan till pessimism.

Percy Barnevik har uppenbarligen rätt då han misstänker att krisen i Östeuropa innan den kan uppmärksammas först måste kulminera, att det faktiskt måste till 50 000 tältande ryssar kring Stockholm innan massmediebevakningen kan förskjutas från den evigt leende Gorbajtjov till det sociala sammanbrottets brutala vardag.

Med detta konstaterande följer en utpräglad känsla av vanmakt. Förr eller senare kommer vi att *tvingas* till en konfrontation med den kris som nu mycket snabbt fördjupas i våra östra grannländer, och ju längre vi dröjer, desto kostsammare kommer det att bli. Tankar om att det här skulle finnas något slags valfrihet, eller att problemen kanske löser sig själva, måste avfärdas som farlig mytbildning.

Hur länge till skall debatt om norsk torsk och svenska barnbidrag få blockera de frågor som *verkligen* avgör Europas öde?